

A. RAHMANOVA ÉS LÉBER-SOMOGYVÁRY MÁRIA VISSZAEMLÉKEZÉSEI
Szalma Natália

A. Rahmanova: *Szerelem–cseka–halál. Házasság a vörös viharban. A bécsi tejesasszony. Budapest. Dante kiadás*

Léber-Somogyváry Mária és Somogyváry Vilmos: *„Ahol én voltam, ott nem voltak hősök...” Női gulag–szovjet hadifogság. Auktor kiadó. 2003.*

Két szerző, két könyv. Az egyik Léber-Somogyváry Mária *„Ahol én voltam, ott nem voltak hősök”* című, interjú formában írt visszaemlékezései (az interjúvoló Somogyváry Vilmos, aki szintén hadifogoly volt a Szovjetunióban, az 1956-os forradalomban vállalt szerepéért pedig további üldöztetésben volt része), a másik mű Rahmanovának a véres proletárdiktatúrát a világra zúdító 1917-es oroszországi fordulatról szóló háromkötetes naplója. Mi köze egymáshoz e két alkotásnak, a magyarnak és az oroszoknak, amelyeket egymástól majdnem fél évszázad választ el azonkívül, hogy a főszereplők és a szerzők mindkét esetben nők, és mindkét esetben visszaemlékezésről, irodalmi formába öntött dokumentumról van szó? Azt hiszem, az, hogy mindkét tragikus sors elválaszthatatlan a huszadik század – katalizmák sorozatából álló – történelmétől, és az egyik mű, a Rahmanováé mintegy a másik, a Léber-Somogyváry Máriaé előtörténetének tekinthető. Hiszen minden szörnyűség, ami a huszadik századi Európában történt, 1917-ben kezdődött, azzal, az értelmes történelmet, az üdvtörténetet felfüggesztő, virtuálissá tevő, az összes kulturális és szellemi értéket, az igazságot, a szabadságot és az emberi jogokat megtagadó vagy kiüritő eseménnyel, amelyet a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak neveznek. E forradalom a világunkat megosztó első világháború következménye volt, de ez az értelmetlen háború, amelyet világunkban először kizárólag anyagi érdekek irányítottak (az eddigi háborúknak mindig voltak szellemi jellegű motívumai), mégsem ideologizálta ezeket a motívumokat, nem hirdette meg a szellemellenességet, az emberellenességet, vagyis nem állította világunkat a feje tetejére. Így az első világháborút inkább a huszadik századi szörnyűségek prologusának kell tekinteni.

Kezdjük tehát az előtörténettel, Rahmanova háromkötetes művével, amely úgy látott napvilágot, hogy amikor a húszas években férjével, az osztrák katonatiszttal és első világháborús hadifogollyal kiutasították Szovjetországból, titkosírással írt naplóját sikerült kimenteni, és külföldön kiadni. (Benedek Marcell fordításában e háromkötetes regényfolyam a két világháború közti bestsellerek egyike.) Az 1990-ben megjelent második kötethez csatolt, a harmadik kötetet hirdető rövid tájékoztatóban a következőket olvashatjuk: „A napló, a memoár műfaja személyes jellegéből adódóan gyakran nem – így itt sem teljesen – objektív. (Nehéz is lenne egy nemesi származású értelmiségi gyermekének mindent elveszítve, családjá meghurcoltatását és Szibériába üzetését végigélve tárgyilagosnak maradnia.)” Bár a könyvismertetés szerzője nyilvánvalóan komolyan veszi Rahmanova megpróbáltatásait, és vele együttérve nem szándékozik föltételezett szubjektivitásáért megróni, e föltételezés mégis komolytalan, és egy komikus esetet juttat az eszembe. Az egyik akadémiai fórumon az előadó, a kiváló kultúrtörténész Voltaire

történelmi felfogásával kapcsolatosan meggyőzően bizonyította, hogy a felvilágosodás nagy francia gondolkodójának szemlélete mennyire arisztokratikus volt, vagyis mennyire szabadon, földhözragadt utilitarizmustól mentesen, a területi, anyagi, politikai és más önző érdekek fölé emelkedve, csak az üdvtörténet, azaz a szellem szempontját szem előtt tartva, tudta megítélni az orosz Nagy Péter föllépését és bemutatni XII. Károllyal vívott küzdelmeit. Az egyik hozzászóló a francia író szellemi arisztokratizmusát felháborodottan utasította el, arra hivatkozva, hogy Voltaire-t egy alkalommal egy arisztokrata pálcával megverte, és akit egy arisztokrata megvert, az többé nem helyezkedhet arisztokratikus pozícióra, vagyis amint a marxizmus állítja, a lét határozza meg a tudatot.

Kedves ismeretlen könyvbemutató kollégám! Higgycsém, a könyv szerzőjének régi arisztokratikus családjához tartozása és értelmiségi rangja bizonyos mértékig biztosítéka annak, hogy minden, amire visszaemlékszik, nagyon is „tárgyilagos”, „objektív”, vagyis műalkotásról lévén szó, hiteles, és bárki nyugodt lehet afelől, hogy amiről ír, az valóban úgy történt, nincs itt semmi hazugság, túlzás vagy leki-csinyítés. Mivel az arisztokrácia fő értéke az Isten, az igazság és a nép, a nemzet előtti kötelesség, az igazi arisztokratikus családokban a gyermekeket olyan szel-lemben nevelték, amelytől idegen volt minden részleges és magánérdekű. A valódi arisztokrata látásmódját, ítéliképességét nem torzíttja sem a sértettség, sem a bosszú vagy a gyűlölet, de az arisztokrata az elkeseredést vagy reményvesztést sem engedheti meg magának. Csak az igazság nevében szólhat, mert nemcsak saját lelkéért köteles Isten előtt felelni, hanem a népért, a nemzetért is, neki példát köteles mutatni.

Aki elolvassa Rahmanova visszaemlékezéseit, megbizonyosodhat arról, mennyire arisztokratikus, a kötelességhez hű és egyben demokratikus, valóban szabad, vagyis minden földhözragadságtól mentes az író gondolkodása. Ez biztosítja annak a képnek a hitelét, amelyet a forradalmi Oroszországról, illetve a húszas-harmincas évekbeli Bécsről ad. De akit ez nem győz meg, hasonlítsa össze a két első kötetet más, Rahmanovánál sokkal ismertebb és elismertebb orosz írók visszaemlékezéseivel, például a húszas években Oroszországból emigráló Nobel-díjas Ivan Bunyin *Átkozott napok* című naplójával vagy az orosz szimbolizmus szintén emigrációba kényszerült egyik vezéralakjának, Zinaida Gippiusz költőnőnek a pétervári naplójával. Ha ezt teszi, meglátja, mennyire hasonlítanak egymásra ítéleteikben, az emberekhez, az eseményekhez viszonyulásukban, a hangnembükben ezek a memoárok, pedig a szerzők nagyon is különböző emberek voltak. (Bunyin például régi arisztokratikus családból származott, és kimondottan arisztokratikus mentalitású volt. Az orosz polgári forradalmat sürgető és Magyarországon is jól ismert Merezkovszkij felesége, Zinaida Gippiusz az orosz romantikát, illetve dekadenciát képviseli, vagyis álláspontja polgári.) Egyébként el kell ismerni, hogy ami Rahmanovával történt – akinek egyetlen bűne nemesi származása és értelmiségi státusa volt, az, hogy a szellemi értékeket: a személyes és a transzcendens igazságot, az igazságban fogant szabadságot, az erkölcsi jót, a művészi szépet, a szeretetet és a szerelmet, vagyis mindent, ami az életnek értelmet ad, a személytelen érdekekkel szemben elsődlegesnek és mindig vállalhatónak tekintette –, éplelkű embernek, aki ugyanakkor nem érti a kommunizmus szellemellenességét, tényleg valószínűtlennek tűnik. Íme néhány példa arra a *Szerelem, cseka, halál* című kötetből, hogy a kommunizmus kíméletlenül megsemmisít mindent, ami a szellemmel bármilyen formában érintkezik: „A leveleket és a fényképeket magunk-

kal visszük! – jelentette ki kurtán a házkutatás vezetője. Figyelmesen megnéztem ezt az embert. Egészen közönséges arc, fehéren-szőke haj, szürke szem, borostás szakáll, goromba, kemény arc kifejezés, de minden különös kegyetlen vonás nélkül. Úgy végezte a házkutatást, mint valami egészen magától értetődő dolgot, mint valami *kötelességet*, amelynek teljesítése *örömet* szerez. Szemmel láthatóan öröme telt abban, hogy látta ijedt ábrázatunkat, tetszése szerint tanyázhatott a házunkban, s a rend és műveltség helyébe rendetlenséget, zűrzavart plántálhatott.” Vagy egy másik példa: „A mérnök lánya ...olyan volt, mint a halál, apját és három fivéréét letartóztatták, irtózatosan megverték, s abban a gyárban, ahol dolgoztak, az olvasztott vasba dobták. Azt hiszem, ilyen szörnyűség, mint ez a „vörös terror”, ahogy a bolsevisták nevezik, nem volt még a világtörténelemben s talán nem is lesz soha. A legborzalmasabb pedig az, hogy a bolsevisták nemcsak nem szégyenlik sok ezer ártatlan ember meggyilkolását, hanem még büszkéek is rá.” Vagy: „Ivin professzor meghalt a börtön kórházában. Jobb így neki, hiszen úgyis megölték volna. De hát igazán úgy kell lenni, hogy Oroszország legkülönb, legtehetségesebb emberei ilyen halállal pusztuljanak el?” Vagy: „A könyvtár vezetője Jakov Petrovics Kaplun – zsidó és volt szociálforradalmár – igen rokonszenves embernek látszik. Ma elmondta nekem az élete történetét. Fél életét száműzetésben töltötte s teljes öt esztendőt magánzárkában. – Akkor hát legalább örül, hogy most megérhette kívánságai teljesülését! – mondtam én – Nem, nem – válaszolta s szomorúan rázta a fejét –, amit a bolsevisták csinálnak Oroszországból, s amit majd ezután csinálnak még belőle, az nem az, amiért mi harcoltunk! Még a cári uralom alatt sem éreztem magamat soha olyan rosszul, mint most, minden nap várom, hogy letartóztatnak, és agyonlőnek, mert nyíltan, szabadon kimondom a véleményemet, ez pedig a legeslegnagyobb bűn a bolsevisták szemében. Hogy visszasírom most a börtönben töltött magányos esztendőket! Igen, rombolni romboltunk, de építeni... A vezetőnket, Jakov Petrovics Kapiunt ma letartóztatták a könyvtárban, s elvitték úgy, ahogy volt, mezítláb, ingben és nadrágban. Hogy miért, azt nem tudja senki, ő maga legkevesbé.” Vagy: „A biztos mindennap végigjárja telepünk vágányait, olyan szemmel vizsgálgat mindent, mint egy börtönfelügyelő. Tegnap a vagonunk közelében 'leereszkedően' szóba állt egy asszonnyal. Azt mondta: – irgalom pedig nincs. Azt hiszitek szép szemetekért történt, hogy nem lőttünk agyon mindnyájukat? Nem galambocskám! Most még igen kevés képzett kommunistánknak van. Egyelőre szükségünk van a szolgálataikra. De csak legyenek nyugodtak, mire mindent kihúztunk belőletek, valamennyien sorrakerültök. Egyetlen burzsuj sem maradhat életben! Lelövünk mindnyájukat, mint a kutyákat, ti fehérgallérosok, ti intelligens disznók!”

Akár a házkutatást végző emberről van szó, aki nem kegyetlen, mániákus, hanem „csak” élvezi a durva romboló erő, a káosz „győzelmét” a rend, a törvény felett, és az istenhívő művelt emberek ijedtségét, kétségbeesését látva örömet érez, akár azokról a kommunistákról, akik a munkásosztály „védelmezőjeként” az olvasztott vasba dobják a munkások által szeretett mérnököt és három fiát, mert rendes, a kultúrát tisztelő értelmiségiek, akár azokról, akik halálba kergetik Ivin professzort, mert egyike Oroszország legtehetségesebb embereinek, akár azokról, akik egy zsidó szociálforradalmárt letartóztatnak és megsemmisítenek, mert nem a durva, romboló erő győzelméért harcol, vagy arról a biztosról, aki a Szibériába elhurcolt és ott fűtetlen vagonban éhez, istenfélő, rendes embereket őrzi, és várja,

mikor lehet már végleg elpusztítani őket, – mindenhol a szellemellenesség, a szellem iránti gyűlölet mutatkozik meg.

Az egyik mai orosz írónak, a posztmodern irányzatot képviselő Viktor Pelevinnek egyik, tudathasadásban szenvedő és hol a mostani pszichiátriai kórházban fekvő, hol az 1917-tel kezdődő polgárháborúban részvételét hallucináló hőse mondja, hogy a Csapajev parancsnoksága alatt harcoló, emberségükből kivetkőzött és benne undort keltő munkásokat egyszerűen félrevezették. (A regény magyar fordításának címe *Agyaggéppuska*.) Ez természetesen így van, ezek az emberek nem maguktól fordultak a szellem ellen, hanem így hangolták őket, azt a gondolatot táplálták bennük, hogy a szellem az ellenség, hogy az összes bajok belőle származnak. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni (és Pelevin regénye ezt is érzékelteti, mert hősének mégsem sikerül csak szerencsétlennek látni azokat a vöröskatonákat, akikkel a sors, illetve a kiigazodási vágyból származó kifinomult fantáziája, hallucinációja hozza össze), hogy – mint erről Rahmanova ír, a gyárakban sokan nagyon elégedetlenek voltak a szovjet uralommal: „A munkások sorbanállás közben szitkozódnak, s azt mondják, hogy a cár alatt sosem volt ilyen aljasság, s nem történtek kegyetlenkedések. Azokat, akik ezt merték mondani, letartóztatták, és még aznap agyonlőtték”, mint azokat az asszonyokat is, akik rávetették magukat a templomban ikonokat gyalázó kommunistákra, vagy azokat a parasztokat, akik később nem voltak hajlandóak a kolhozba belépni. Tehát nem mindenkit lehetett félrevezetni, és ilyenek nem kevesen voltak.

A kommunista ideológia próbakőnek bizonyult: akiknek a kultúrához eleve nem sok közük volt, és csak gépiesen alkalmazkodtak többé-kevésbé bizonyos normákhoz, abban a pillanatban, ahogy a hatalom az e normákat félretevő emberek kezébe került, emberségükből kivetköztek, valóban aljanéppé váltak. Aztán elszabadult a pokol, megkezdődött az a folyamat, amelyet kontraszelekciónak nevezünk: lemészárolták, megfélemlítették, elhallgattatták a fél országot. Aztán maszkot öltöttek, alkalmazkodni kezdtek a civilizált viszonyokhoz, „szakemberré” váltak. Így minden összekuszálódott, nehézzé vált kiigazodni abban, hogy ki kicsoda és mit akar. Egy biztos, még mindig igaza van Szondy Lipótnak, a kiváló sorsanalitikusnak, aki azt mondta: „A veszély nem a Káin-emberek nagy száma társadalmunkban, hanem az, hogy éppen ők birtokolják a politikai, a gazdasági, a művészeti és a tudományos élet legmagasabb pozícióit.”

Egyébként nagy hiba azt gondolni, hogy a Káin-ember csak a civilizálatlan Oroszországban található, és csak ott kerülhet vezető pozícióba. Rahmanova könyvének harmadik kötetében, amely az első világháború utáni, szellemileg, gazdaságilag még magához nem tért és emiatt kizárólag a – létezni s éhen nem halni – gondolatával élő civilizált Bécszet mutatja be, az ottani zavargásokról, a munkásoknak a rendőrökkel való összecsapásáról a következőket olvashatjuk: „Az emberek csoportosan álltak és hevesen gesztikulálva izgatottan beszélgettek egymással. Teljesen ismeretlen arcokat is láttam, bizonyára más utcákból valókat. Közledtem az egyik csoporthoz, és hirtelen felfogtam ezt az őrült pszichózist, ezt a szenvedélyes féktelenséget, az állat kiütközését az emberben, egyszerűen azt a hangulatot, amelyben teljesen megszűnik az egyes ember és összefolyik tömeggé, amelynek csupán egy akarata van, pusztítani és ölni... Milyen jól ismerem ezt! Hirtelen mintha Oroszországban lettem volna. Igazán Oroszország volt ez. A gyűlölettől szikrázó szemű, szakadozott szavakkal és gesztusokkal halált kiáltó emberek Oroszországa. – Elvtársak – kiáltotta egy kistermetű, ismeretlen ember, rongyos

volt a ruhája, szürke sportsapka a fején, rikító lila sál a nyaka körül. – Elvtársak! A rendőrség a munkások vérére ontja. A rendőrség a munkásság ellensége, le a polgársággal. A munkások vegyék kezükbe a hatalmat. Minden arcról leolvasható volt az elragadtatás, hogy végre valami különös, valami nagy dolog történt, mintha az emberek lerázták volna magukról a hétköznapi unalom jármát, mintha csak most kezdődött volna számukra az élet, egy új, intenzívebb élet. Mindenki egyszerre beszélt, szinte kiabált, senki sem figyelt a másokra. És megint egész világosan láttam, hogy ami ezeket az embereket összereli, ami minden szavuknak – bármi lett legyen is a jelentősége – a mélyén rejlett, az *megint ugyanaz az elemi erő, a rombolás szomja.*”

Mennyire vékonynak bizonyul a kultúra rétege, a rend iránti tisztelet, a rombolástól való elhatárolódás még ezeknél a rendkívül akkurátus, pontos, békés bécsiéknél is! Mennyire könnyű kibillenteni őket is magukból, hiszen a rend, mint nyugaton mindenhol, náluk is többnyire inkább csak forma, a törvény betűje. A Törvény szelleme a lelkeket itt sem mélyen érinti, nem formálja közvetlenül. (Oroszországban viszont a kultúra szemlélődő jellege, a civilizáció elmaradása miatt a Törvény szelleme a többséget sem közvetlenül, sem közvetve nem érinti. Ezért Oroszországban könnyebb a népet butítani, a gonosz tervet megvalósítani, de végső soron csak fokozatokról van szó.)

A Nyugat, amely érzi a kommunizmus szellemellenességét, sokszor hibásan úgy gondolja, hogy ez sajátosan orosz jelenség, és nem fertőzheti meg a civilizált világot. Gyakran viszont a Nyugat egyáltalán nem érti, hogy itt szellemellenességről van szó, sőt, annak még a fogalmát sem ismeri. Mivel nyugaton többnyire sem az ateizmus, sem a materializmus nem ölt harcias formákat, nem telik meg szellemellenes tartalommal, a fölvilágosodás óta lázadó, a létfeladásra hajlamos liberális Nyugat a kommunizmusban nem gonosz, a kultúrát megsemmisítő ideológiát lát, hanem csak egyet a sok ideológia közül, amely végsősoron nem sokkal rosszabb, mint bármely másik, sőt, talán jobb is, mert gyakorlatias, figyelmét a társadalmi kérdésekre összpontosítja, tehát őket meg is oldja. Egyébként nemcsak a liberális Nyugat, hanem a liberálisan hangolt, a megújulásra magát el nem szánó önkényuralom ellen fellépő orosz értelmiségiek – Rahmanova apja és egyetemi professzorai – sem látták kezdetben a bolsevizmus szellemellenességét, és csak a terror idején jöttek rá, hogy „soha, még a cár idejében sem nyomták így el a tudósokat és a tudományt, hogy az új hatalom rabszolgáknak tartja őket”.

Nem kell csodálkozni azon, amit Rahmanova memoárjának egyik szereplője, egy emigráns orosz herceg tapasztal Európában: amikor az intelligens, civilizált európaiak, ügyvédek, orvosok, bankárok a tőle nemcsak mindent elvevő, hanem csaknem minden rokonát ok nélkül legyilkoló bolsevikokról hallanak, azt kérdezik, miért harcolt ellenük: „Keletről jön a megváltás, a bolsevikoktól, mondták ezek az európaiak, akik komornyikkal húzatják le a cipőjüket... S ha ide is eljön a kommunizmus – s elkerülhetetlenül el fog jönni – egészen más formát ölt majd, mint Oroszországban” Sajnos, a liberális Nyugat még most sem érti, miről van szó valójában. A hercegnek igaza van, amikor azt mondja: „Az pedig a legnagyobb ostobaság, hogy itt, Európában más lesz a bolsevizmus, mint nálunk volt, mert a kultúra éppen olyan kevésbé mély, mint nálunk, legfeljebb valami kicsivel mélyebb. Oroszországból jön a megváltás, mondják. Kitalálnak valamilyen hipotézist, azt állítják, hogy azt a legpontosabban be tudják bizonyítani. Füttyülök ezekre a hipotézisekre. Az én ösztönöm azt súgja, hogy a megváltás nem Oroszországban, hanem

Európában van. Azok az ostoba tudósok, akik azt állítják, hogy Európa elvéhéd, nincs már benne kultúra, csak civilizáció! Ostobaság, hülyeség! Európa most éli tavaszát. Ha könyvet írnék, ez lenne a címe: Európaiak, mentsetek meg kultúrátokat. Hogy is tud egy európai kommunista lenni? A kommunistának nincs hazája. A német, aki nem becsüli a német kultúrát, éppen olyan undorító az én szememben, mint az orosz kommunista, aki leköpi a templomot.”

Sajnos a kommunizmus a második világháború után benyomult a civilizált Európába is, igaz, hogy csak keleti és középső részébe, és csak azután, hogy Európában egy másik, de lényegét tekintve hasonló szellemellenesség, a nemzetiszocializmus, vagyis a nemzeti színekbe bújtatott kommunizmus ütötte föl a fejét. A nemzeti szocializmus a kommunizmustól eltérően nem a testet, a gyomrot és a gyomorként működő tudásvágyat nyilvánította az emberi létezés egyetlen rúgójának, hanem a vért, annak kimondottan anyagi, pusztán a származással kapcsolatos immanens jelentést tulajdonítva.

Rahmanova művében az író-*főszereplő* sorsát 1930 augusztus 2.-ig követhetjük nyomon, Léber-Somogyváry Mária tizenöt évvel később találkozik a kommunizmussal. Ez a tizennyolc éves magyar lány ugyanúgy száműzetésbe kerül és megjárja Szibériát, ahogy az 1917-es szovjet forradalom után egy másik tizennyolc éves orosz lány ezt elszenvedte. Mindkét esetben természetesen semmiért. Mindkettő a száműzetésben találkozott jövendő férjével, mindkettőnek sikerült túlélni a szinte emberfeletti erőt igénylő megpróbáltatásokat, és később mindkettő más országba került: Rahmanova Ausztriába, Léber-Somogyváry Mária Németországba. Egyikük sem kívánt visszatérni hazájába, amíg ott szovjet rendszer van, és mindkettőt gyötörte a honvágy. Léber-Somogyváry Mária azt meséli, hogy férje néha Münchenből elutazott barátjához Szabadkára, kiautóztak Horgosra, és nézte, nézte a hazáját, „Itthon boldogan mesélte: – Képzeld, északi szél volt, és így magyar levegőt is szippantottam”. Rahmanova életének legboldogabb pillanata volt, amikor Bécsben egy hűsvéti tojás került hozzá ezzel az orosz felirattal: „Szeretettel a honfitársaktól! Krisztus feltámadt!”

A külső egybeeséseken kívül szembetűnőek a belső, jellembeli hasonlóságok is. A törekeny, csinos, igazi nőies alkat ellenére mindkettő rendkívül erős egyéniség. Az erőt, a kitartást a valóban szabad ember kötelezettsége, Isten, az élet, hazájuk, az emberek és a saját személyük iránti felelősség adja nekik. Keménynek, erősnek lenni viszont olyan körülmények között, amelyekbe ezek a nők kerültek, rettentően nehéz volt. Íme egy részlet Rahmanova könyvéből: „Ma reggel, amint föl akartam kelni, olyan élményem volt, amely eleinte félelmesnek látszott, de később majdnem komikusnak bizonyult. Szokás szerint, mihelyt fölébredtem, ki akartam ugrani az ágyból, de hirtelen erős fájdalmat éreztem, s nem tudtam mozdítani a fejemet, - mintha csak oda lett volna szögezve. Majdhogy halálra nem ijedtem, de hamar rájöttem a titok nyitjára: a hajam éjszaka odafagyott a vagon falához. Oda-künn szörnyű hideg van most, a vagon falai vékonyak, s a jég úgy lerakódik rájuk, mint egy ablakra. Nem csekély fáradságomba került, hogy elszabaduljak, és sietnem is kellett, mert öt óra volt már, én pedig megbeszéltem a mérnök feleségével, aki a szomszéd vagonban lakik, hogy öt órakor a helyszínen leszek szénlopás céljából. Fogjuk a vödörket, s átmegyünk a teherpályaudvarra, hogy fölszedjük a földön elszórva heverő széndarabokat. Azt mondta, hogy szemet lopni megyünk, mert a szénnek ez a felszedése kifejezetten tilos, s úgy tekintik, mint az állami tulajdon ellopását. Akit rajtakapnak, bezárják. De mi egyebet lehetne tenni? Az állam

ellopott tőlünk mindent, kényszerít, hogy egész nap ingyen dolgozzunk, s még anynyi fűtőanyagot sem ad, hogy három napra megmenthessük magunkat a megfagyástól.

Nos, éppen azzal foglalkoztam, hogy utolsó hajfűrtjeimet felszabadítsam, amikor már be is kopogtatott a mérnök felesége. Most már gyorsan kiugrottam az ágyból: öltözködnöm nem kellett, mert most úgy alszunk, hogy egész ruhatárunk rajtunk van: a vagonban ugyanis csak addig van meleg, amíg fűtenek, s az éjszaka folyamán a hőmérő majdnem az utcai hőmérséklet szintjére süllyed.

Jevgenyija ugyanolyan ruhában várt rám, amilyent én viseltem: nemez főrészizma, rövid katonaköpeny, prémes katonasapka és zsákvászonból varrott, kóccal kitömött nagy kesztyű volt rajta. Az éjszaka meglehetősen világos volt, fagyosan ragyogtak a csillagok, s a hó hangosan csikorgott a lábunk alatt. Át kellett vágnunk egy mezőn, amelyen csak nagy ügyel-bajjal jutottunk keresztül, mert a hó nagy koloncokban tapadt a nemezcsizmánkra. Aztán egy kis kerten haladtunk át, kétszer is keresztül-mászva a kerítésen. Most még csak a pálya meredek lejtőjén kellett lejutni, s megérkeztünk a teherpályaudvarra. Vagonok, vagonok, csupa vagon mindenfelé: már rég nem tudtunk másfajta életet elképzelni, csak vagonok között.

Valahol messze egy lokomotív üvöltése hallatszott, s fülünket megütötte a jég borította síneken sikló kerekek éles csikorgása. Valami finom, tompa zúgás volt a levegőben, „üvöltött a fagy”, ahogy az itteni parasztok mondják. Gyorsan át másztunk a vonatok alatt, hogy arra a vágányra jussunk, ahol a szénvonatok szoktak közlekedni. Kilenc vonat alatt másztunk már át, amikor végre célhoz értünk. Ott heverték a széndarabok, csillogva a fehér hóban. Úgy vetettük rá magunkat ezekre az értékes tárgyakra, mintha csupa gyémánt lett volna, s hihetetlen gyorsasággal töltöttük meg a vödreinket. Éppen vissza akartunk indulni, amikor lépéseket hallottunk, s egy mély hang azt kiáltotta:

- Sztoj! Megállj!

Egy másodpercig mozdulatlanul álltunk, megdermedve a rémülettől. Aztán Jevgenyija Petrovna futásnak eredt, én meg követni akartam. De az ő már megragadta a karomat. Összeszedtem minden erőmet, amíg csak a kétségbeesés öntött belém, kiszakítottam magamat s eltűntem egy vagon alatt, a mérnök feleségének nyomában. A katona azt kiáltotta:

- Állj, vagy lövök!

Ügyet sem vetettünk a fenyegetésre s tovább másztunk a vonatok alatt. A katona, aki vastag bundájában nyilván nem tudott követni, néhány lövést küldött utánunk. Lelkünk szakadtából futottunk, s hamarosan biztonságban voltunk. Akárhogy megrémültünk is, s akármilyen emberfölötti erőfeszítésünkbe került is: pillanatra sem feledkeztünk meg kincseinkről, s szénrel teli vödrökkel értünk haza”. (1920. december 6.) Ahogy Léber-Somogyváry Mária írja, neki is meg kellett tanulni keménynek lenni: „Meg kellett tanulnod álom nélkül aludni. Az álom rossz, mert csalfa reményeket ad. Tíz évig nem álmodtam. Meg kell szoknod, hogy rongyosabb vagy a legutolsó koldusnál is, de ha ezekre a rongyokra nem vigyázol, elpusztulsz.” Esetükben az, hogy nem engedték magukat elpusztítani, nem jelentett semmi kompromisszumot. „Egy halálos bűn volt, a spiciliskedés – meséli Mária –, a besúgót még én, a gyöngye sovány nő is meg tudtam volna ölni. Hál' Istennek erre nem került sor részemről. De Isten bocsássa meg, ha ilyen megtörtént, nem sajnáltam a bűnöst.” Annyira féltette emberi méltóságát, hogy a házasság előtti gyónáskor már Németországban azt mondta a papnak: „Atyám, több, mint tíz éve nem

gyóntam, és az áldozás szentségében sem részesültem. Azóta nagyon sokat vétkeztem, és lehet, hogy még embert is öltem, közvetve, akaratom ellenére. Tíz évet raboskodtam Szibériában. Kezdetben vertek és vallattak, később éhezettek és dolgoztattak. Nem tudom, nem beszéltem-e valakiről, aki később az ő kezükbe került, és sorsa nem lett-e rosszabb, mint az enyémmé.”

Kálváriáját Somogyváry Mária a véletlennel magyarázza: katonatiszt vőlegénye a háború végén úgy határozott, hogy kiment az országból, és egy olyan papírt szerzett, amellyel nyugatra mehetett volna. E papír a szovjetek kezébe került, akik úgy gondolták, hogy a lány fontos személyiség, és sok mindent tud. Ha nem így történik, akkor lehet, hogy nem kerül a női gulágra, de sorsa akkor is borzasztó lett volna. Hiszen szeretett apját, aki a háború befejezése előtt Mauthausenbe került, mert tiltakozott a zsidótörvények ellen, ahogy onnan szabadult, a szovjet hatalom börtönbe csukta, és ott mártírhálát halt. Edesanyját internálták, fiútestvére szovjet hadifogság borzalmaival ismerkedett meg és az egész rokonság szörnyű megpróbáltatásokon ment keresztül. Mindennek egy magyarázata van: mindnyájan becsületes, istenhívó emberek voltak, és ezt a pusztaság létezésénél, az önző érdeknél többre értékelték.

Léber-Somogyváry Mária nem nevezi a kommunizmust közvetlenül szellemellenesnek, ahogy Rahmanova sem. Közvetve viszont így értékeli. Egy megjegyzéséből ez különösen kiviláglik. De Gaulle-lal vitatkozva azt állítja, hogy Európa itt és most nem tart az Urálig, sőt még Kijev is nehezen helyezhető el Európában. A Szovjetuniót és a szövetséges országokat, vagyis ahol kommunista rendszer van, nem hajlandó sem európainak, sem ázsiaiak tekinteni: „Az az állam, amely úrrakétákat állít elő, ugyanakkor gulagokat tart fenn, amely fölépíti a világ legfényűzőbb metróállomásait, de állandósítja a gabona- és az iparcikkhiányt, amely azt hirdeti, hogy a forradalom nem exportcikk, és közben mindenhova exportálja, amely szabadságot hirdet, és nemcsak saját népét, de a szövetséges országok népeit is elnyomja, a szövetségi köztársaságokban pedig minden eszközzel oroszosít, amely alkotmányában rögzíti a vallásszabadságot, de a papok és a hívők tízezreit csukja be meggyőződésük miatt, az nem Európa. Azt nem mondom, hogy Ázsia, de nem Európa.” Igaza van, azok az államok, ahol a szellemellenesség uralkodik, akár nyílt, akár rejtett formában, sehova sem tartoznak, kár őket Oroszországnak, Magyarországnak vagy Romániának nevezni. A szellemellenes embereket valamikor találóan homo sovieticusnak nevezték.

Léber-Somogyváry Mária elutasítja azt a téveszmét, hogy az orosz kultúra szemlélődő jellege vagy az értelmiség és a nép „aktív ábrándozás” iránti hajlama vezetett a kommunizmushoz.: „Mindegy, hogy az orosz paraszt, mérnök, munkás, tanár vagy orvos vagy, ha úgy akarod, hívő vagy ateista, ahhoz a passzív magatartáshoz és aktív ábrándokban hívéshez a kommunizmusnak semmi köze.” Milyen szépen emlékszik vissza az orosz kocsisra, aki 50 fokos hidegben szánon vitte a foglyokat a szabadság felé, és szemmel láthatóan örült annak, hogy valaki mag szabadul abból a pokolból.

Attól, hogy a diktatúra enyhült, utána viszont formálisan összeomlott, a helyzet lényegében nem változott, ahogy lényegében nem változott a helyzet a desztalinizációs időkben sem. „Édesapád az úgynevezett sztálini idők áldozata, Béla már a desztalinizációs korban halt meg, amely semmivel sem volt különb, mint elődje,” – mondja Somogyváry Vilmos, amikor a hatvanas években tönkretett testvére, a rendőrséggel együttműködés elől a halálba menekült becsületes papra

emlékezik. Ugyanakkor most is vagy ugyanazok vagy a garnitúra neveltjei gyakorolják ténylegesen a hatalmat a volt Szovjetunióhoz tartozott, illetve hatása alatt állott országokban, illetve rejtetten teszik ezt. Hiszen ahogy Mária mondja, az alkotó értelmiség kihalt vagy kivándorolt..., az avantgárd nem élcsapat, hanem eszmevesztett sereg." Ha így van, tudnunk kell, hogy csak a szellem menthet meg minket.

Léber-Somogyváry Mária és férje az amerikaiak által szervezett Szabad Európa Rádióhoz került, ahol „az egyre balra tolódó kommunista önkény elől menekülő és itt, Münchenben egy demokratikus Magyarorszáért” küzdő kiváló személyiségek dolgoztak. „Az 1956-os forradalom alatt kimerítően sokat dolgoztunk – emlékszik vissza Mária. – Lestük az újságok beszámolóit, hallgattuk a híreket, lelkesedtünk, majd november negyedike után összeomolva kutattunk a menekültek között a rokonok, ismerősök után... közel 33 év múltával még mindig csodálkozom azon a heroikus küzdelmen, ami itthon folyt. Az 1953-as berlini fölkelés nem az eszmék harca volt. A szovjet tankok hamar leverték az elégedetlenkedőket. A lengyelek mozgolódását ügyes vezetőváltással levezették. A magyar forradalom más volt. Én a háború utáni Európa-történelem legnagyobb eseményének tartom. Nagyon nagy volt a veszteség. A húszezer halott és sebesült mellett kétszázezer fiatal külföldre menekülése talán még súlyosabb veszteséget jelentett. A forradalmat le lehet verni, ez csak tankkérdés egy ilyen kis országban. Annak eszméjét szétzúzni már sokkal nehezebb.” Mi is hiszünk abban, hogy a szellemet, az igazságszeretet nem lehet mindörökké megsemmisíteni, föltétlen föltámad.